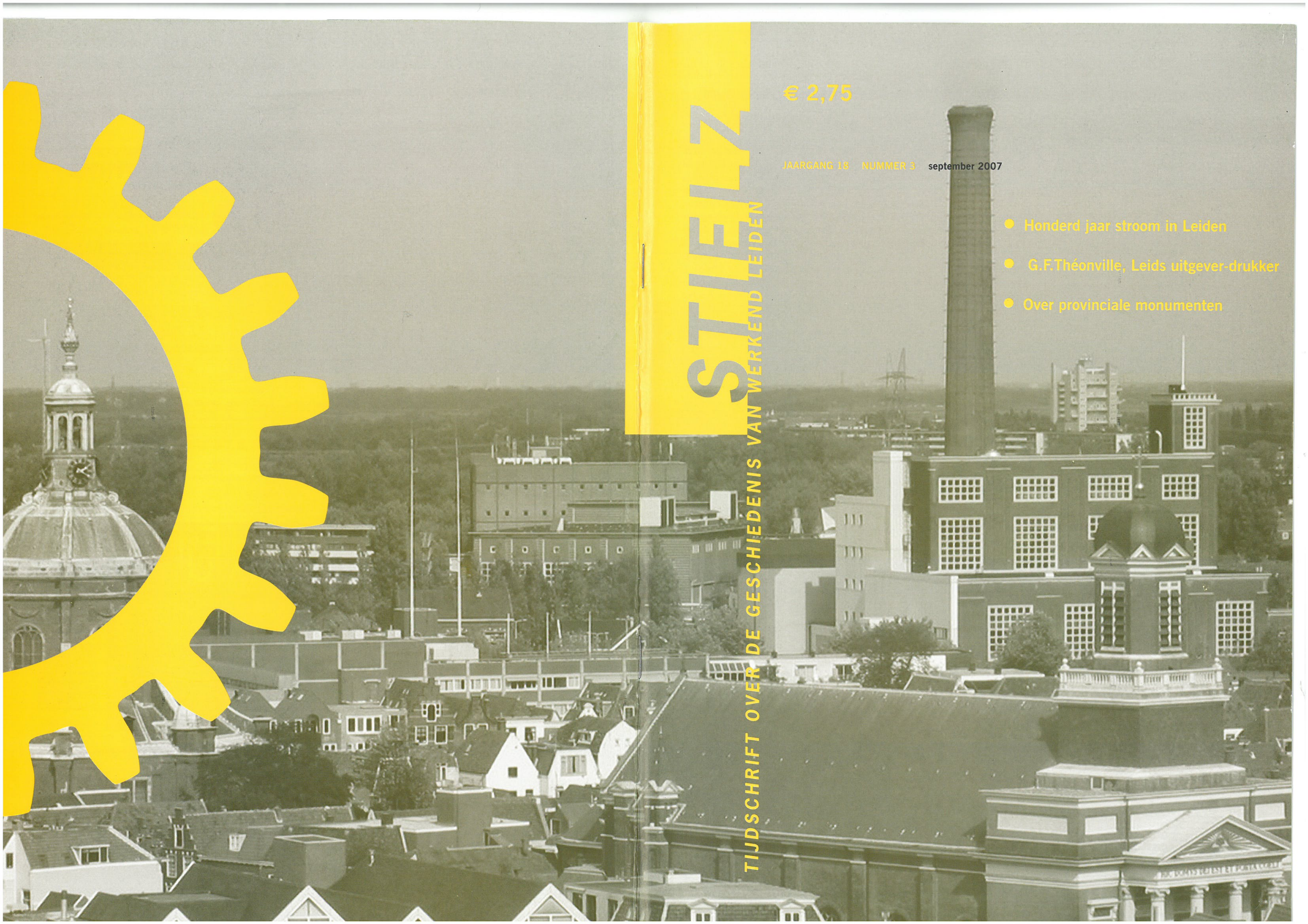

€ 2,75

JAARGANG 18 NUMMER 3 september 2007

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- Honderd jaar stroom in Leiden
- G.F.Théonville, Leids uitgever-drukker
- Over provinciale monumenten

Colofon

Stielz Jaargang 18 (2007) Nummer 3
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA te Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op Postbank 10.39.391. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 2,75.

Website Stiel:

www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel. 023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl
Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal).

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden.
Tel. 071-5212605

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk

Donna Smith

Lay out

Grafisch Bureau Christine van der Ven, Voorschoten

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@zonnet.nl
Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus.
Berry Dongelmans is als boekhistoricus verbonden aan de Opleiding Nederlandse taal en cultuur en Boek en digitale mediastudies van de universiteit van Leiden.
Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester van Stiel.
Gerard J. Telkamp is historicus.
Hans Vollaard is voorzitter van Stiel.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs J.P. Vollaard, voorzitter; drs. J.W. Wesseldijk, secretaris; J.J. Gijsman, penningmeester; mr. H.J. Korthof, mr.ir. L. Barendregt, drs W.B. Burgers, drs. G.J. Telkamp.

REDACTIONEEL

Geachte lezers,

Het is prettig voorzitter te zijn van een stichting die een jubileum viert: je krijgt allerlei lof toegezwaaid, ook al hebben je (voorgaande) bestuursleden het feitelijke werk gedaan. Niettemin heb ik met liefde de complimenten voor het werk van STIEL in de afgelopen twintig jaar in ontvangst genomen. Het stimuleert namelijk om dezelfde koers van gedreven en gedegen activisme te vervolgen. Maar, zonder te willen afdingen op het vele werk wat STIEL heeft verricht, trek ik één les uit haar geschiedenis: STIEL kan het niet alleen. Zonder medewerking van projectontwikkelaars, zonder erkenning van andere historische instellingen, stichtingen en verenigingen, zonder de interesse van architecten, zonder steun van burgemeester, wethouders, raadsleden en ambtenaren, zonder aandacht van de pers, en vooral zonder donateurs en supporters redt STIEL het niet om industrieel erfgoed te laten hergebruiken.

De jubileumbijeenkomst in juni was hiervan een duidelijk voorbeeld. Architect Van Stigt gaf in zijn presentatie aan dat ook oude graansilo's prima kunnen worden hergebruikt (zie ook elders in dit nummer). Vervolgens presenteerde STIEL daar het convenant dat het met projectontwikkelaars en het Leidse College van Burgemeester en Wethouders sloot over hergebruik van de Meelfabriek, en in het bijzonder van de silo's (zie de toelichtende brief bij het vorige nummer van STIELZ). Zo probeert STIEL de kennis over en het *commitment* voor het hergebruik van een van de markantste industriële objecten in Leiden te vergroten. De nauwe betrokkenheid van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumentenzorg is daarvoor zonder meer van belang. Steun vanuit de stad en politiek is echter ook essentieel om de komende jaren te zorgen dat de Meelfabriek daadwerkelijk historisch verantwoord wordt hergebruikt. Daar zal STIEL zich dus voor blijven inzetten.

Een ander voorbeeld is het recente initiatief tot overleg tussen historische verenigingen en stichtingen in Leiden. Leiden kent een rijke diversiteit aan historische organisaties, met elk een eigen achterban, doelen en geschiedenis. Onderlinge praktische samenwerking tussen die organisaties kan echter helpen om aandacht en behoud van Leids (industriële) erfgoed op de agenda van politiek, media en onderwijs te houden. Het overleg dat de gemeente Leiden nu zoekt met de diverse historische organisaties is daarom positief. STIEL zal zich inzetten om het niet bij overleg te laten, maar ook tot concrete acties over te gaan. De specialiteit van STIEL is immers altijd al geweest dat zij niet alleen Leidse industriële geschiedenis bestudeert, maar ook actie voert en lobbyt voor behoud en hergebruik. Dat blijft zij doen om zo de noodzakelijke ander te overtuigen dat industrieel erfgoed het bewaren waard is.

Hans Vollaard

Omslagfoto: De monumentale Leidse elektriciteitscentrale (foto Niek Bavelaar).

INHOUD

- 3** **Honderd jaar stroom in Leiden**
- 5** **Meerwaarde door hergebruik**
- 6** **Landschap in gevaar**
- 7** **Théonville: kind van de verzuiling**
- 10** **Moeten provinciale monumenten blijven?**
- 12** **Over roerend erfgoed**
- 13** **STIEL in actie**
- 14** **Kort nieuws uit Leiden en regio**

'Wie doorgrondt wondere kracht, die wij elektriciteit noemen...' HONDERD JAAR STROOM IN LEIDEN

Honderd jaar stedelijk elektriciteit in Leiden. In 1907 was de totstandkoming van de centrale aan de Langegracht weinig minder dan een wonder. Dat moge blijken uit het verhaal in het Leidsch Dagblad van 15 oktober 1907, waarin gesproken werd van 'een groot nieuw en smaakvol gebouw, waarin het raast en knarst en klopt alsof er geheimzinnige krachten aan het werk zijn. Want wie doorgrondt de wondre kracht, die wij elektriciteit noemen...?'

De imposante centrale aan de Langegracht.

De opkomst van de elektriciteit aan het eind van de negentiende eeuw was zonder meer een ingrijpende gebeurtenis. De totstandkoming van het elektrische net was te vergelijken met de aanleg van kanalen en spoorwegen in de loop van de negentiende eeuw. In de eerste decennia van de twintigste eeuw ontstond een

architectuur voor de verschillende soorten van elektriciteitsgebouwen zoals de centrale, het onderstation, het schakelstation en het transformatorhuisje. Bij de bouw van centrales speelden natuurlijk bouwtechnische en bedrijfseconomische motieven een rol. Maar belangrijk was ook de representatie via de architectuur

van de gebouwen voor de stroombedrijven. Jan Vredenberg, die hierover een jaar of vier geleden een studie publiceerde, daarover: 'De centrales werden soms ontworpen als burchten en kathedralen van de elektriciteit'. Rond de eeuwwisseling werd dat wel eens letterlijk genomen en kwamen er hallen met rondboogvensters en torens met kantelen. Na enkele decennia kwam er evenwel een modernere architectuur.

De vroege centrales (1890-1915) vertoonden qua opzet en vormgeving vaak dezelfde kenmerken. Ze werden ontworpen als parallel geplaatste ketelhuizen en machinehallen in baksteenbouw. De gevels waren in traveeën (vooruitspringende muurgedeelten) verdeeld en hadden rondboog- of segmentboogvensters. Die muurgedeelten omvatten meestal drie lagen vensters boven elkaar. De bovenste rij was verdeeld in twee of drie boogvensters, waardoor de herinnering aan de lichtbeuken van romaanse kerken werd opgeroepen. Het middeleeuwse karakter werd vaak nog versterkt door klimmende boogfriezen in kopwanden.

Tot de vroege centrales kan ook die aan de Lange-gracht in Leiden worden gerekend. Het is een lichte en moderne variant van het bovenomschreven type. Nieuw was aan deze centrale, dat wisselstroom en geen

gelijkstroom werd gebruikt. Met wisselstroom kon over langere afstanden stroomlevering plaatsvinden en zo-doende kon Leiden zijn buurgemeenten bedienen.

De oude centrale bleef in gebruik tot de jaren vijftig van de vorige eeuw. De oudste delen ervan werd gesloopt in de jaren 1949 en 1950 en de rest in 1960. Op dezelfde plaats kwam een nieuwe centrale, die ook nu nog domineert in de Leidse binnenstad. Deze centrale is ontworpen door de bouwkundige dienst van de KEMA, het keurings- en onderzoeksinstituut van de elektriciteitsbedrijven in Arnhem. De dienst stond indertijd onder leiding van G.Hamerpagt.

De centrale is uitgevoerd in baksteen, in een tamelijk behoudende architectuur. Het imposante gebouw heeft opmerkelijke details zoals een fijnmazige roedenverdeling in de vensters, de betonnen daklijsten met holle profielen, de toren met balustrade op het dak, en de schoorsteen met cannelures.

(Gegevens voor dit artikel zijn ontleend aan de studie van Jan Vredenberg, getiteld 'Trotse kastelen & Lichtende Hallen, Architectuur van elektriciteitsbedrijven in Nederland tot 1960'. Uitgaaf Matrijs, Arnhem 2003.)

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf.

Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen.

Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

Architect André van Stigt op jubileumbijeenkomst STIEL

MEERWAARDE DOOR HERGEBRUIK

Bestaande gebouwen met een monumentale waarde bieden onvermoede kansen bij hergebruik. Er zijn vaak ruimtelijke mogelijkheden, die bij nieuwbouw ontbreken. Aldus architect André van Stigt op de half juni gehouden jubileumbijeenkomst van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, die, heel toepasselijk, plaatsvond in het in de voormalige meelfabriek De Zijlstroom in Leiderdorp gevestigde restaurant.

STIEL-voorzitter Hans Vollaard complimenteert Van Stigt met zijn lezing.

Het architectenbureau Van Stigt is vooral bekend om zijn talrijke hergebruik-projecten, zoals het Entrepotdok, graansilo's, het Groot Handelsgebouw, het koelpakhuis De Zwijger, de tramremise De Hallen en de vroegere Leidse wolweverij Clos & Leembruggen/Nieuwe Energie Leiden. Van Stigt gaf in zijn voordracht aandacht aan deze projecten, nadat hij eerst enkele algemene stellingen aan de orde had gesteld.

Hij constateerde dat industrieel erfgoed speciale aandacht heeft gekregen vanuit de omstandigheid dat dit erfgoed bedreigd werd. Volgens de architect moet er een omslag in ons denken over de complete bestaande omgeving komen. Alleen conserverend te werk gaan heeft geen zin, zeker niet met een overheid die slechts een marginale verantwoording neemt. Het kan slechts in heel bijzondere gevallen. Van Stigt vroeg zich af of het zinvol is om alles wat de laatste dertig, veertig jaar gebouwd is automatisch bescherming te geven. Bij een dergelijke methodiek zou in elk geval goed nagedacht worden voordat sloop aan de orde komt.

Het is essentieel, aldus Van Stigt, om de volgende werkwijze te hanteren. Allereerst moet het gebouw goed geanalyseerd, 'gelezen', worden. Verder moeten de functies de vorm volgen, er moet een passend hergebruik worden gevonden. Ten slotte moet natuurlijk een economisch verantwoorde oplossing worden gevonden. Een belangrijk aspect is verder de maatschappelijke context, die de gebouwen vaak hadden en die ze wellicht in een andere vorm terug kunnen krijgen.

Van Stigt pleitte verder voor een ruime interpretatie van de term industrieel erfgoed. Maar het gaat toch vooral om een manier van denken: meerwaarde door hergebruik. Na zijn voordracht werd Van Stigt een aantal vragen gesteld. Uiteraard kwam ook de Leidse meelfabriek ter sprake. Van Stigt gaf daarbij een onverbloemd oordeel over de Zwitserse architect

Aandacht voor het betoog van architect Van Stigt. Geheel links STIEL-voorzitter Hans Vollaard, naast hem Joop Gijsman, penningmeester van STIEL. Derde van links wethouder Witteman.

Voorzitter Vollaard overhandigt wethouder Witteman het jubileumnummer van STIELZ.

'HISTORISCH LANDSCHAP IN GEVAAR'

Het historisch landschap van Nederland is in gevaar, aldus hoogleraar historische geografie en oud-lid van de Raad voor het Landelijk Gebied Guus Borger in zijn afscheidsrede aan de Universiteit van Amsterdam. Er is in ons land te weinig oog voor het behoud van het landschap. Daarentegen is er sprake van een overmatige politieke en bestuurlijke aandacht voor ontwikkeling.

Ook de toekomstige schaalvergroting in de Nederlandse landbouw is een gevaar voor het behoud van het landschap. 'Over 25 tot 30 jaar zijn er nog maar

Zumthor, die de plannen voor dit complex maakte. 'Hij is niet voldoende uitgegaan van de mogelijkheden die de gebouwen bieden,' aldus Van Stigt. Hij vindt dat silo's geschikt kunnen worden gemaakt voor hergebruik.

Tijdens de bijeenkomst werd het eerste exemplaar van het speciale nummer van *Stielz*, gemaakt bij gelegenheid van het twintigjarig jubileum van de stichting, door STIEL-voorzitter Hans Vollaard aangeboden aan wethouder Witteman, die vriendelijke woorden sprak aan het adres van STIEL.

een goede 30.000 bedrijven meer over. Dit zullen veel grotere bedrijven zijn dan we nu kennen. Alle bedrijfsgebouwen die we tot nu toe kennen, zijn niet geschikt voor de toekomstige productie', stelt Borger. Er zijn dus nieuwe gebouwen nodig, die qua omvang vaak niet passen bij het landschap. Ook zullen de agrarische producten worden vervoerd met zwaardere vrachtwagen, waardoor er grotere wegen nodig zijn. Een dergelijke ontwikkeling gaat ook op voor de Bollenstreek.

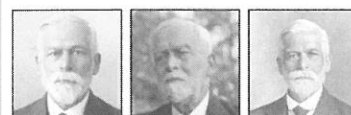
Borger stelt, aldus een publikatie in het Agrarisch Dagblad, dat de overheid deze ontwikkeling steunt, doordat zij de filosofie aanhangt van het landschapsbehoud door ontwikkeling. De hoogleraar ziet dat als boerenbedrog. Behoud in ontwikkeling kan nog, maar behoud door ontwikkeling kan volgens hem niet.

ADVERTENTIE

Dirk van Eck-Stichting Sociale en economische geschiedenis Leiden en omstreken

De Dirk van Eck-Stichting brengt de sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken onder de aandacht van een breed publiek. We organiseren filmavonden en lezingen, we zetten ons in voor het behoud archieven en we geven boeken en dvd's uit. Donateurs van de stichting ontvangen het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken gratis.

Voor meer informatie over ons en onze komende activiteiten kunt u contact opnemen met:

Dirk van Eck-Stichting
Postbus 849
2300 AV Leiden
email: info@dirkvaneck.nl

www.dirkvaneck.nl

G.F. Théonville (1852-1924), katholiek en Leids uitgever-drukker

KIND VAN DE VERZUILING

Godefridus Franciscus Théonville (1852-1924) was in het eerste kwart van de vorige eeuw actief als uitgever-drukker aan de Steenshuur in Leiden. Hij stelde zijn pers in dienst van de verspreiding van de rooms-katholieke ideologie en als zodanig was hij een kind van de verzuiling.

Eind 1900 telde Leiden 54.552 inwoners, van wie er 31.799 als Nederduits hervormd, 14.554 als rooms-katholiek en 3830 als behorende tot de Gereformeerde Kerk (Afd. A, B of C) geregistreerd stonden. De katholieken vormden dus qua grootte het tweede kerkgenootschap. Dat vertaalde zich, behalve in aparte katholieke scholen, katholieke winkels en katholieke organisaties, ook in katholieke uitgevers, drukkers en boekverkopers. G.F. Théonville (1852-1924) was er een van. Hij leerde het vak bij de al sedert 1812 in Leiden gevestigde katholieke uitgever-boekverkoper J.W. van Leeuwen. Toen deze in 1883 de zaak aan zijn zoon C.P. van Leeuwen overdeed, trad Théonville bij hem in dienst. Samen met compagnon W.J.P. van Term dreef hij aanvankelijk onder de naam van J.W. van Leeuwen de boekhandel in de Maarsmanssteeg, terwijl C.P. van Leeuwen op de Hooigracht het antiquariaat, de kunsthandel en de boekveilingen verzorgde. Op korte afstand van de Maarsmanssteeg, op Langebrug 20, dreef Théonville ook een kleine boek- en handelsdrukkerij.

In zijn *Dagboeken* schrijft de katholieke voorman P.J. Aalberse enkele malen over Théonville. Op 16 oktober 1891: "k Heb gisteren naar "Van Leeuwen" geschreven of hij op de boekverkoop van Brill voor mij een Wagenaar, David, Mees en Janssen wilde kopen (dit laatste krijg ik van mijn heerbroer). Vandaag ontving ik van den heer Théonville een bezoek, die mij kwam vertellen, dat hij het persoonlijk niet kon doen met het oog op de firma van de Hoogewoert; hij zou echter de commissie opdragen aan Van Gelderen, als de christelijke jood me nu maar niet beet neemt! 'k Zal hem dan meteen maar de oude boeken van Katwijk, die ik niet meer nodig heb, verkopen. Ik heb ook nog veel nieuws van Théonville gehoord (...)'.

In 1901 – zijn compagnon was inmiddels overleden – zette Théonville de zaak zelfstandig voort. Daar toe kocht hij in februari 1901 een pand en erf op de

Steenshuur 9 voor f 9000,-. In het boek *Oude gebouwen te Leiden*, door Théonville zelf in 1907 uitgegeven,

Strooibiljet verhuizing.

Steenshuur 9 anno 2007.

Titelpagina Oude gebouwen in Leiden (1907)

drukkerij te vestigen: 'de schuldenaar mag het beneden inrichten tot boekdrukkerij en daartoe de noodige verbouwingen doen.' In augustus 1901 vestigt hij zich definitief op zijn nieuwe adres. Zijn drukkerij noemt hij 'Plantijn', naar de beroemde zestiende-eeuwse Antwerpse drukker-uitgever Christoffel Plantijn, die van 1583-1585 ook in Leiden werkzaam is geweest.

Luidruchtige buurman

Théonville stelt zijn pers in dienst van de verspreiding van de rooms-katholieke ideologie en als zodanig is hij een kind van de verzuiling. Tussen 1902 en 1910 drukt hij vrijwel elke week het *Katholiek Sociaal Weekblad* (KSW), waarvan P.J.M. Aalberse – in die periode onder meer woonachtig op Witte Singel 35 en naderhand

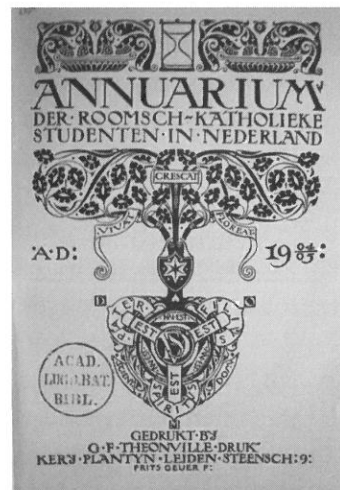
Advertentie in Katholiek Sociaal Weekblad 15 februari 1902

wordt het pand als volgt omschreven: 'Vlakke gevel met vier consoles onder de kroonlijst. Versierde deuromlijsting met gebogen fronton met eiken-guirlandes. Rank bovenlicht met snijwerk van geveerd hout, tweede helft 18^e eeuw.' In de verkoopakte krijgt hij toestemming om op de benedenverdieping een

Oude Singel 87 – de hoofdredacteur is. Op 21 januari 1903 schrijft deze in zijn *Dagboeken*: 'Hoe 't kwam, weet ik zelf niet, maar 'k ging terugkomende niet mijn gewonen weg langs Rapenburg en Vliet, maar liep in gedachten de Douzastraat in. Daar zag ik bij 't *Leidsch Dagblad* een telegram aangeplakt. Even kijken... En 'k voelde me door de grond zinken. Dr. Schaepman dood... 'k Kon niet regelrecht naar huis gaan, liep wat om te dwalen buiten de stad. En maar klonk 't in mijn oor na: Dr. Schaepman dood. Eindelijk naar huis... Mijn vrouwtje had 't al gehoord... Ja, toen we op 't kantoor bij elkaar waren had 'k een tour om me goed te houden.

Eensklaps: 't *Weekblad*! 't Was woensdag, en 's avonds moest 't blad in den vorm gezet. Een stukje papier – en in een streek schreef ik een stukje, even de 'Nieuwe Gedichten' opgeslagen en voort ging 't al naar de drukkerij, met de boodschap: 't eerste blad in rouwrand.'

Ook weet hij vanaf de start in 1902 tot 1908 het *Annuaireum der Rooms-Katholieke studenten in Nederland* in zijn fonds te krijgen. In de eerste jaargang heet het, dat dit jaarboek kon verschijnen dankzij Théonville 'die met zijn goeden ijver en bekwamen raad ons steeds ten dienste stond. Dit werk uit de drukkerij "Plantijn" is den grooten Plantijn waardig.' Een waardig monument richtte hij ook op voor Thomas à Kempis. Als in 1897 in de Michaëlkkerk in Zwolle 'een fraai monument in steen is verzezen, rijst onwillekeurig de vraag, waarom hem ook niet gehuldigd in nog eigenaardiger vorm, m.a.w. door eene prachtuitgave van zijn standaardwerk', schrijft hij in een wervende prospectus: 'Een duidelijke nieuw mediaeval lettertype gedrukt op

Titelpagina Annuaireum (1904-1905)

zwaar papier, geel getint, zal de lezing, ook aan be-
daagden, ten goede komen.' De prachtuitgave van *De Navolging van Christus* verscheen in 1904.

Via Aalberse kreeg hij, behalve het *Katholiek Sociaal Weekblad*, tussen 1906-1912 jaarlijks de drukopdracht voor het *Programma-boek van de Sociale Week* (een uitgave van het Centraal Bureau van de Katholieke Sociale Actie, Leiden).

In het *Verslag van den toestand van handel en nijverheid in de gemeente Leiden over 1907* wordt het bedrijf van Théonville genoemd als 'drukkerij, 1 gasmotor, 3 p.k.'. Tussen 21 februari 1903 en 28 februari 1906 was hij de uitgever-drukker van de *Nieuwe Leidsche Courant voor stad en omstreken*. Het 'Nieuwe' in de titel betekende dat de tussen 1869 en 1902 verschenen *Leidsche Courant* vanaf 1903 een duidelijk katholieke signatuur kreeg. De oude naam was echter zo ingeburgerd dat hij vanaf 1906 tot september 1909 weer tot *Leidsche Courant* werd omgedoopt. Pikant detail hierbij is dat Steenschuur 9 gelegen is naast het pand waarin vanaf 1904 de Christelijk Gereformeerde Kerk is gehuisvest (no. 7). Anno 1914 maakt het kerkbestuur in zijn notulen als volgt melding van Théonville: 'In 1914 kreeg de kerk een nieuwe, luidruchtige buurman in de Rooms-Katholieke Courantendrukkerij die zich vestigde op Steenschuur 9.' In dat jaar breidde Théonville zijn drukkerij uit met drie elektromotoren die vermoedelijk de nodige geluidsoverlast veroorzaakten.

Enkele jaren daarvoor krijgt Théonville concurrentie van Arnold Smits die in 1910 aan de Oude Singel 60 een drukkerij bezit en daaraan de eveneens katholieke uitgevers-vennootschap Futura verbindt. De vennootschap is van plan degelijke katholieke sociale boeken en brochures uit te geven om zodoende het socialisme te bestrijden. De tijd is voorbij, 'dat men zich rustig te slapen leggen kon bij de gedachte: op onze braven katholieke werklieden heeft het socialisme geen vat.' Gelukkig weet Théonville zijn marktaandeel aardig te behouden. In elk geval blijven de opdrachten van Aalberse zijn kant op komen. Een ingezonden brief van diens hand in *Het Centrum* van 17 juni 1913 laat zien dat over het jaar 1912 Théonville opdrachten ter grootte van ruim f 2000,- kreeg, terwijl Futura het met slechts f 65,- moest doen.

Katholieke signatuur

De Vereniging Oud-Leiden die Théonville in 1907 al *Oude gebouwen te Leiden* door J.C. Overvoorde e.a. had laten drukken, vertrouwt hem vanaf 1914 tot 1918 het *Leidsch Jaarboekje* toe. Zijn goede contacten met

Overvoorde die sinds 1901 gemeente-archivaris van Leiden alsmede directeur van het stedelijk museum De Lakenhal was geworden, resulteren in diverse catalogi met voorwerpen en schilderijen uit het museum. Ook inventarissen van de *Archieven van de gasthuizen* (1913) en *Archieven van de kloosters* (1917) zijn het gevolg. Godsdienst, filosofie en geschiedenis vormen de zwaartepunten in het fonds van zijn uitgeverij, met de nadruk op de katholieke signatuur ervan. De Vereniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland geeft bij Théonville een gelijknamige reeks uit met titels als *Lijkverbranding of lijkbegraving?* (1916) Een geprojecteerde serie kinderboeken getiteld de Lente-serie blijft echter al steken na het eerste deel: Marie Koenen, *Van wenschen en wonderen* is het enige deel dat verschijnt. Met het *Leerboek der algemeene geschiedenis* – een geschiedenisboek ten dienste van het hoger en middelbaar onderwijs – van C. Wilde in vier delen probeert drukkerij Plantijn de schoolboekenmarkt te bedienen, maar ook deze richting heeft Théonville niet doorgezet. In 1918 doet hij de drukkerij over aan B. Geijer die haar voortzet onder de oorspronkelijke naam 'Plantijn'. Een van zijn laatste uitgaven is *De nieuwe kinderkrustocht* van H. Bordeaux (1924).

In 1924 wordt zijn zaak geliquideerd. Bij testament van 12 juli 1924 laat Théonville – als goed katholiek – f 1000,- na aan de Rooms-Katholieke Parochiekerk van den Heiligen Petrus te Leiden 'om uit de rente daarvan gedurende twintig jaren na zijn overlijden Heilige Missen te doen lezen tot rust zijner ziel en van die zijner overleden echtgenoot.'

De Christelijk Gereformeerde Kerk koopt na Théonvilles overlijden het pand Steenschuur 9 aan. Kort daarna wordt het pand verbouwd en waar eerst een katholieke drukkerij-uitgeverij met woonhuis was gevestigd, bevindt zich nu de ingang van de kerk die sinds 1964 Opstandingskerk heet.

Berry Dongelmans

Overlijdensbericht in Leidsche Courant 28 juli 1924

ADVERTENTIE

uitvaartverzorging
Janson & Bolland

Uitvaartcentrum Levendaal
Levendaal 103 • 2311 JC Leiden • t 071 5 12 21 12 f 071 5 13 31 13 e info@uitvaartcentrumlevendaal.nl i www.uitvaartcentrumlevendaal.nl

MOETEN PROVINCIALE MONUMENTEN BLIJVEN?

Rijks- en gemeentelijke monumenten zijn bij menigeen bekend, maar dat kan van provinciale monumenten zeker niet worden gezegd. Ze leiden een achteraf-bestaan en het is de vraag of ze wat toevoegen aan hetgeen de andere twee categorieën tot stand brengen. Moeten ze wel blijven?

Wie zich op het internet oriënteert komt zeker wat aan de weet over deze monumenten, die de stiefkinderen van de monumentenwereld kunnen worden genoemd. De situatie blijkt verwarrend te zijn. Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten vinden we in het hele land, maar met provinciale monumenten is dat niet het geval. Alleen de provincies Noord- en Zuid-Holland, Drenthe en Limburg hebben een provinciale monumentenverordening. De andere provincies hebben daar ooit van afgezien, vaak om bestuurlijke redenen. Dat er geen provinciale monumenten zijn betekent natuurlijk niet dat deze provinciale besturen niets doen voor het behoud van waardevol erfgoed. Zij betalen vaak mee aan de instandhouding van rijks- en gemeentelijke monumenten verlenen restauratiesubsidies en dergelijke.

Wat zijn eigenlijk provinciale monumenten? De verschillende provinciale sites geven daar antwoord op. Het zijn momumenten, die niet binnen het grondgebied van een gemeente liggen of zich over het gebied van meerdere gemeenten uitstrekken. Een goed voorbeeld daarvan is een dijk die door Westfriesland loopt. Vaak gaat het bij provinciale monumenten ook om erfgoed uit de periode 1850-1940, dat net niet waardevol genoeg is om de rijksmonumentenlijst te halen. Er zijn enkele duizenden provinciale monumenten in ons land. De registratie van deze monumenten vindt plaats bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Archeologie

De indruk bestaat dat de provincie Noord-Holland vooroploopt waar het gaat om provinciale monumenten. Zo heeft deze provincie als enige in ons land eind vorig jaar besloten enkele terreinen in Bakkum

en Uitgeest aan te wijzen als provinciaal archeologisch monument. Deze terreinen bevatten unieke informatie over episoden uit de Noordhollandse geschiedenis, waarover bijna geen geschreven bronnen bestaan. Om deze geschiedenis te bewaren moet voorzichtig worden omgegaan met de weilanden. De provincie heeft afspraken gemaakt met de landbouwers ter plekke: ploegen is op deze beschermde terreinen verboden. Dat is nog niet eerder vertoond in ons land.

Er zijn in Noord-Holland ongeveer 550 provinciale monumenten. Vaak zijn dat gebouwen (woonhuizen, kerken en fabrieken) uit de periode 1850-1940, die representatief zijn voor een stukje geschiedenis van de provincie. Maar ook gaat het om objecten als een grenspaal tussen twee gemeenten, een molen of een dijk. Verder beijvert deze provincie zich voor het behoud van industrieel erfgoed (Zaanstreek) en 'aardkundige' monumenten, zoals een oude strandwal bij Spaarnwoude.

Objecten kunnen uitsluitend op initiatief van de provincie op de monumentenlijst worden geplaatst. Voor onderhoud en restauratie kunnen onder bepaalde voorwaarden subsidies worden verleend. Bij restauratiewerkzaamheden aan een erkend monument moet de eigenaar toestemming hebben van de provincie.

Nieuwe lijst

Ook de provincie Drenthe kan activiteiten op het gebied van de provinciale monumenten niet worden ontzegd. Zo is eind vorig jaar in opdracht van de provincie begonnen aan de samenstelling van een nieuwe lijst van potentiële provinciale monumenten. De oude lijst was niet actueel meer. Sommige panden waren afgebroken of zodanig verbouwd, dat ze niet meer in aanmerking komen voor de nieuwe lijst. Andere panden zijn inmiddels op de monumentenlijst van het rijk of gemeenten terechtgekomen. De oude provinciale lijst was gekoppeld aan een subsidieregeling, die per 1 januari 2006 is vervallen.

Op de nieuwe lijst komen zowel gebouwen als structuren en gebieden te staan. De inventarisatie, die thans gaande is, omvat vijf categorieën: gebouwde

omgeving (onroerende objecten tot 1945), wederopbouw (de gebouwde omgeving van 1945 tot 1965), archeologie (zichtbare of onzichtbare archeologische terreinen en objecten), historische archeologie (onder andere structuren als houtwallen, kanalen, paden of spoorwegen), gebieden (bij voorbeeld een ontginningsslint, een esdorp of een woonwijk).

Sommige Drentse gemeenten hebben eigen mogelijkheden bedacht. Bij voorbeeld de gemeente Meppel, die gemeentelijke monumenten gelijkstelt aan provinciale. De gemeente heeft dan ook samen met de provincie een lijst van monumenten. De panden op de lijst zijn beschermd op grond van de Monumentenwet. In de gemeente Assen worden de provinciale

monumenten ook wel aangeduid als gemeentelijke monumenten met bovenlokale waarde.

Terughoudend

In de provincie Zuid-Holland is altijd terughoudend omgegaan met de aanwijzing van provinciale monumenten. Het laatste object, in 2003 aangewezen als provinciaal monument, is een gerestaureerde bollenschuur in Warmond. Nadien heeft het provinciaal bestuur afgezien van aanwijzing van provinciale monumenten. De gemeente Leiden heeft slechts één provinciaal monument: het koetshuis behorend bij het landgoed Ter Wadding aan de Leidseweg. De fraai tot kantoor verbouwde watertoren van Hazerswoude-Rijndijk (zie foto) is een ander provinciaal monument.

In de vierde provincie met deze monumentencategorie, Zuid-Limburg, is er wel een eigen lijst met monumenten, maar die vallen niet onder de beschermende werking van een wet of verordening. Wel worden restauratiesubsidies voor de provinciale monumenten verstrekt.

Tot zover de stand van zaken betreffende provinciale monumenten. Het gehele monumen-

tenbeleid staat momenteel ter discussie. Daarbij zal zeker ook aandacht worden gegeven aan de categorie van het provinciale monument. Voorlopig ziet het er naar uit dat het provinciale monument een, zij het bescheiden, rol kan blijven spelen in het gehele monumentenbeleid. Daarbij valt te denken aan archeologische monumenten, zoals die sinds kort bestaan in Noord-Holland. Maar er zal een betere afstemming op de categorieën van en rijks- en gemeentelijke monumenten moeten komen. Een voorwaarde is ook dat alle provincies van de partij zijn bij een nieuwe opzet van het instituut van het provinciale monument.

Wibo Burgers

WAT DOEN WE MET ROERENDE ZAKEN?

Vreemde naam eigenlijk, maar we hebben het over zaken die herinneren aan en afkomstig zijn van bedrijven. De belangstelling voor het behoud en hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek, het industriële erfgoed, is tegenwoordig heel behoorlijk, maar hoe staat het de kleinere zaken, memorabilia geheten, en de wat grotere, zoals stadsklokken, trafozuilen en ander straatmeubilair, weefgetouwen, breimachines, drijfwerken, historische machines, zoals bijvoorbeeld drukkerijmachines en het mobiele erfgoed.

Al jaren zijn er plannen voor een industrieel museum in Leiden. De watertoren is in beeld geweest om de hele verzameling van de Stedelijke Lichtfabrieken uit het 50 KV gebouw aan de Koningstraat in onder te brengen. De SLF had daar zelfs geld voor beschikbaar gesteld. Helaas niet doorgegaan en de verzameling ging verloren op enkele zaken na die Stiel nog eruit heeft gehaald zoals een drietal stadsklokken, een tegelplateau, bascules en wat tilbare zaken.

Het Drukkerijmuseum zou als werkend museum in het pand van de voormalige drukkerij IJdo aan de Hooglandse Kerkgracht komen, maar de alternatieve jongenlui van Eurodusnie maakten meer kabaal en het ging niet door. In de Gemeenteraad werd gesteld dat de machines weinig waard zijn, merkwaardig, men denkt alleen in geld, wij denken in aantallen bezoekers die zoiets kan binnenhalen.

De verzameling kleine zaken van Stiel, opgeslagen in het Olgacomplex, moest weg omdat het complex ontruimd moest worden. Enkele machines moesten we weg doen, maar de Lakenhal was bereid 38 herinneringen aan Leidse ambachten en fabrieken over te nemen. We hadden en hebben nog steeds hoop dat met de uitbreiding van de Lakenhal een afdeling fabrieken en ambachten een betere plaats kan krijgen. Het ziet er niet naar uit, voortdurende bezuinigingen zijn aan de orde van de dag en een poptempel is belangrijker. De uitbreiding van de Lakenhal is op de lange baan geschoven, evenals het plaatsen van de trafozuil en een stadsklok.

In Leiden heeft de Lakenhal een kleine afdeling textielindustrie, verder zijn er het Museum Het Leidse Wevershuis en het Smalspoormuseum. Hoe is dat in andere plaatsen. Hengelo kent een Educatief Industrieel Museum, verder kennen we een Automuseum, een Dakpannenmuseum, Historische Havens en Scheepswerven, Tram- en Autobusmusea in Den Haag en Amsterdam, een Fietsmuseum in Nijmegen, Museum De Zwarte Tulp in Lisse.

ADVERTENTIE

VERENIGING OUD LEIDEN

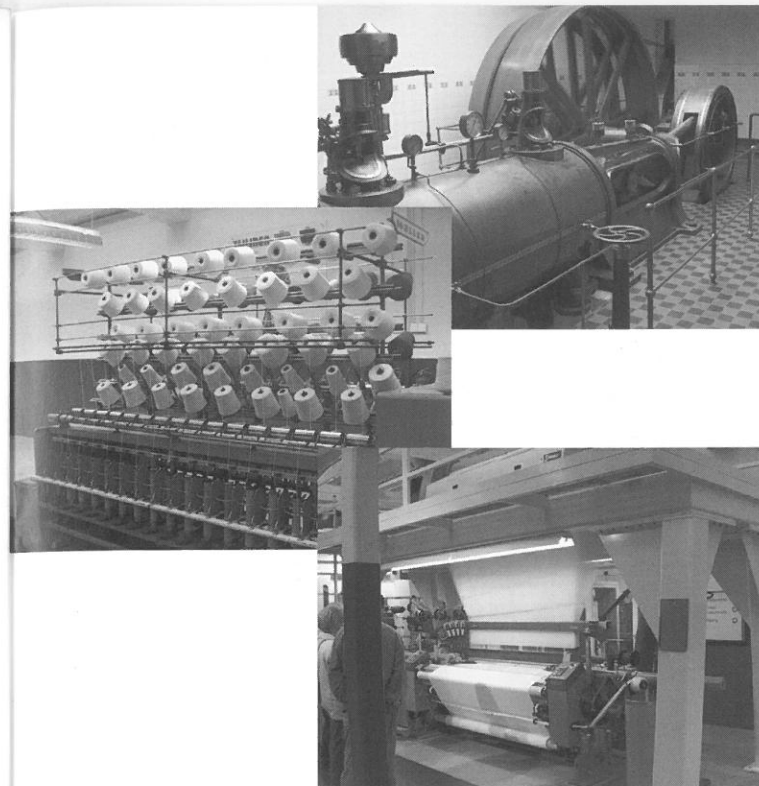
Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts € 10,-.

Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

STIEL IN ACTIE

De tijden mogen dan veranderen, wat blijft is de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) als actievereniging. Acties in velerlei vorm om waardevol industrieel erfgoed te beschermen. Een overzicht van de activiteiten van vandaag:

* Het bestuur van STIEL heeft het college van B. en W. van Leiden gevraagd een aantal panden op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Het zijn het spoorwachtershuisje aan de Haagweg, de directiewoning van de vroegere scheepswerf Boot en de werkplaats van de vroegere tras- en pleisterfabriek van Paternotte aan de Marktsteeg, vaak aangeduid als het Nobelcomplex.

De gemeentelijke monumentencommissie heeft in juni van vorig jaar een positief plaatsingsadvies gegeven over het laatstgenoemde complex, van een besluit van B. en W. daarover is niets bekend. De gemeenteraad wil in het pand Marktsteeg 4-8 een muziekcentrum onderbrengen. Een eventuele verbouwing daarvoor, zo meent het STIEL-bestuur, kan echter nadelige gevolgen hebben voor de inwendige constructie en de kap. Bovendien zou daardoor de mogelijkheid om de oude loopbrug terug te brengen in de Marktsteeg kunnen verdwijnen.

Het pand, nu bekend als het Nobel-complex, is omstreeks 1870 gebouwd in opdracht van dekenfabrikant Scheltema. De gevel van het Nobel-complex neemt een groot deel van de westzijde van de Marktsteeg in beslag en is met de gevel van de vroegere

Heel bijzonder is het Textielmuseum in Tilburg in de voormalige wollenstoffenfabriek van de firma C. Mommers & Co: stampende machines en de geur van smoutolie. Jazeker, bedrijvigheid is het sleutelwoord. Machines ratelen en snorren; vakmensen borduren, weven, tuften, laseren of breien, ontwikkelen nieuwe stoffen en experimenteren met garen. De modeontwerpster Simone van Eerdenburg ontwikkelt nieuwe stalen, breimachines breien in 3D oftewel een trui in het rond of worden gestuurd door een geponste rol. Veel leerzame bezigheden voor kinderen en veel aandacht op grote schermen voor de arbeidsomstandigheden in het verleden tot kinderarbeid toe. Het museum in het Mommerskwartier is een bezoek waard en heeft een grote functie als toeristentrekker.

Joop J. Gijsman

dekenfabriek Scheltema bepalend voor het bijzondere karakter van de steeg, die de Lammermarkt met de Oude Singel verbindt. Het pand is lange tijd verbonden geweest met het fabrieksgebouw van Scheltema aan de andere kant van de steeg door middel van een inmiddels afgebroken loopbrug. In 1958 is het pand in gebruik genomen door de lompen-, papier- en metaalhandel Nobel. Nadien heeft het gebouw nog gediend als opslagplaats voor een duivensportvereniging en repetitieruimte voor een fanfarekorps. Momenteel heeft het geen functie meer.

De lage gebouwen aan de westzijde van de Marktsteeg dateren van omstreeks 1850. Zij vormden oorspronkelijk het onderkomen van de tras- en pleisterfabriek van Paternotte. Later zou Scheltema deze panden kopen en ze bij de textielabriek trekken.

* In een brief aan het gemeentebestuur van Zoeterwoude heeft STIEL zich verbaasd getoond over het feit dat in de concept-welstandsparagraaf inzake het Omtzigt-terrein (Hoge Rijndijk 129 t/m 155) vrijwel geen aandacht is besteed aan het daar aanwezige industrieel erfgoed en andere cultuurhistorische waarden. STIEL doelt daarbij op onder andere de voormalige timmerfabriek/pottenbakkerij Delfos, de voormalige herberg ter plekke van het oude rechthuis en het koetshuis, behorend bij Rijndijk 129 (een gemeentelijk beeldbepalend monument). Het STIEL-bestuur pleit ervoor dat alsnog criteria worden opgenomen, waardoor gestreefd wordt naar behoud en hergebruik van de op dit terrein aanwezig industrieel erfgoed.

WIE WEET WAAR DIT IS??

Gestaag en onzichtbaar wordt er gewerkt aan het uitzoeken van bedrijfsarchieven en het fotoarchief. Bij 1100 foto's uit 1989 van bedrijfspanden in Leiden binnen de singels moet het adres gezocht worden. Soms is dat eenvoudig en de eerste 1000 zijn al uitgezocht maar de laatste 100 vinden we niet zo snel. Wie weet waar de panden op de hiernaast afgedrukte foto's staan of stonden? Omgeving Pancras Oost of Maredorp?

Joop J. Gijsman, joopgijs@hetnet.nl

KORT NIEUWS UIT LEIDEN & REGIO

Leiden – 'Etenstijd' is de titel van de expositie over het eten en de eetgewoonten in een Leidse arbeiderswijk rond 1900, die tot en met 17 november van dit jaar te zien is in het Leids Wevershuis aan de Middelstegegracht 143 in Leiden. De tentoonstelling, die een ruime en interessante inkijk biedt in alles wat met eten te maken in die dagen, is geopend van dinsdag tot en met zondag van 13.00 tot 16.00 uur. Aanbevolen!

Etenstijd!

Eten in een
Leidse
arbeidersbuurt
rond 1900

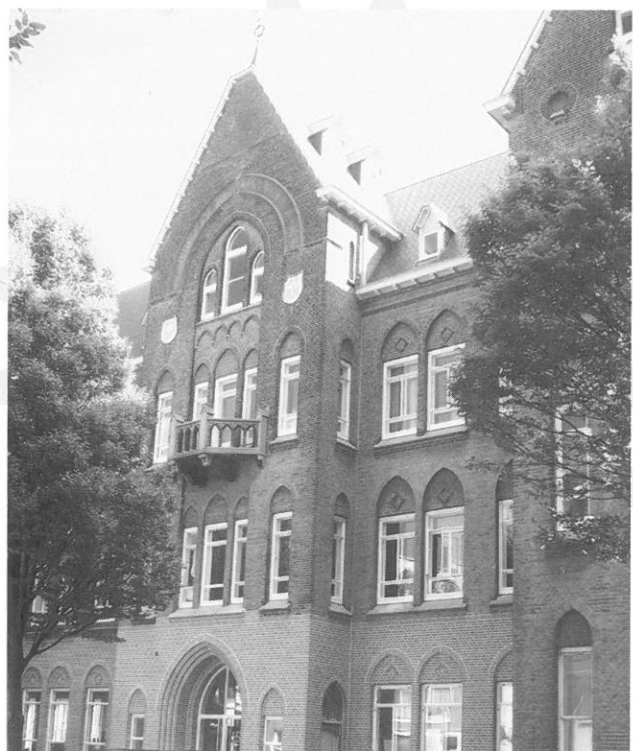

Tentoonstelling van 12 augustus tot en met 17 november 2007
Dinsdag tot en met zondag van 13.00 tot 16.00 uur
Middelstegegracht 143 www.wevershuis.nl

Fonds 1828 PORTAAL Leiden

Leiden – SLS Wonen is nagenoeg gereed met de renovatie van het voormalige St. Elisabeth-ziekenhuis aan de Hooigracht. In het in de periode 1906-1931 door architect Leo van der Laan ontworpen en uitgebreide pand zijn 205 appartementen tot stand gebracht, die bestemd zijn voor internationale gasten die maximaal een jaar in Leiden verblijven. De eerste bewoners zijn

in augustus gearriveerd. Verder komt er op de begane grond een Grand Café. Het pand aan de Hooigracht 15 is van 1892 tot 1972 als ziekenhuis gebruikt. Voordien had het een aantal andere functies. SLS kwam in 2001 in het bezit van het pand. Drie jaar geleden werd de bouwvergunning verleend. De entree van het complex is in oude stijl hersteld. Historische en monumentale waarden zijn gerespecteerd.

ADVERTENTIE

Wij brengen het nieuws
graag bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

Dat brengen wij graag bij u thuis.

Leidsch Dagblad
Jouw wereld, jouw krant

Word abonnee, bel 0800 - 1711 (gratis) of
surf naar www.leidschdagblad.nl

Het Motorhuis
Autodealerbedrijven

Leiden. Vondellaan 80. Tel: 071 - 535 18 00
www.motorhuis.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl

**SWIETEN
LAU**

van swieten architects

architectenburo kees lau

architecten

Per 15 augustus 2007 werken twee Leidse architectenburo's samen onder de naam: swietenlau architecten.

Onze adresgegevens:

St. Jacobsgracht 4
2311 PW Leiden

Postbus 11241
2301 EE Leiden

071 5141051
info@swietenlau.nl

www.swietenlau.nl